

iLEGAL?(!)

Ontstaan, doel en reflectieproces van de (studenten)Werkgroep sans papiers theologie

Hoe ontstaan?

Op donderdag 19 maart 2009 namen veertig *mensen* zonder papieren hun intrek in gebouwen van de Katholieke Universiteit Leuven. In een mailbrief aan de universitaire gemeenschap schreef rector Marc Vervenne: *Wij roepen de universitaire gemeenschap, en in het bijzonder de studenten, op om zich te bezinnen over het belangrijke maatschappelijke verschijnsel van de groeiende migratie en actief te participeren in het debat dat we daarover wensen te voeren in het kader van de humanitaire actie ter ondersteuning van mensen zonder wettig verblijf.*

Met welk doel?

Met verschillende studenten verbonden aan de studentenkring Katechetika en medewerkers aan het Centre for Liberation Theologies van de faculteit Godgeleerdheid hebben we die oproep ter harte genomen. In de lente van vorig jaar werd de 'Werkgroep Sans Papiers Theologie' opgericht, vooral op initiatief van enkele studenten theologie, vanuit een acuut gevoel van gebrek aan enige theologische reflectie of onderbouw, een dodende stilte bij een situatie die ons als theologiestudenten dringend uitdaagde. Om het eenvoudig uit te drukken: als betrokken christenen en studenten theologie vonden en vinden wij dat de veelvormige stilte bij de huidige situatie van de *mensen* zonder papieren niet verenigbaar is met een christelijke kijk op de wereld - noch de stilte uit theologische hoek, noch de maatschappelijk-politieke ontwikkelingen. Deze werkgroep zocht dan ook naar wegen om vanuit de theologie een bijdrage te leveren aan het maatschappelijk debat door een open zoektocht te ondernemen naar hoe een Christelijk gefundeerd standpunt er zou kunnen uitzien.

De onmiddellijke aanzet voor de oprichting van de werkgroep was een rituele bloemlegging bij de actie 'Ode aan de Sans-Papiers', eerder die maand maart, in Brussel. Een ritueel dat ons als studenten uitdaagde onze 'eigen' gemeenschap anders te gaan beleven.

Doorheen verschillende reflectiebijeenkomsten wilden wij als theologiestudenten over dit maatschappelijke thema bijleren en ons informeren. We nodigden daarom o.m. Daniël Alliët, Johan Leman, Pol Van Camp en verschillende van onze professoren (Hans Ausloos, Jacques Haers) uit om hun kennis en ervaringen met ons te delen. Ook het werk van Daniel Groody¹ inspireert ons bijzonder.

We leerden de *mensen* zonder papieren die aan de KU Leuven verbleven kennen. We bezochten hen, ondersteunden acties, en verschillende mensen uit deze groep waren aanwezig op onze

---

¹ Deze Amerikaanse priester is veel bezig met de problematiek van (vooral Mexicaanse) illegale migranten in de VS. Hij heeft daarbij ook praktische liturgische acties georganiseerd, zoals de eucharistieviering aan beide zijden van het grenshek in de woestijn op de Mexicaans-Amerikaanse grens.

bijeenkomsten. Op die manier was ons reflectieproces steeds tegelijk een open debat én een onmiddellijke oproep tot engagement en stellingname.

Daarbij nog ter info: deze werkgroep werd vorig academiejaar opgericht. Ook al zijn er in de voorbije maanden enkele knopen doorgehakt bij de beleidsmakers, migratie en legalisatie blijven onverminderd actueel. De werkgroep is nu nauwer verbonden met het centrum voor bevrijdingstheologie aan de faculteit, en wil zich in de toekomst met name gaan richten op migratie in globale context met bijzondere aandacht voor de invloed van klimaatproblematiek op migratie. Zo wordt de theologische thematiek van schepping in ruimste zin verbonden met de problematiek van (klimaat)vluchtelingen. Het thema van 'grenzen' blijft daarbij centraal staan.

Wanneer ik hier vandaag voor jullie deze lezing geef, spreek ik in de eerste plaats als spreekbuis van deze groep studenten en assistenten. De theologische reflectie die hierop volgt, is dan ook het resultaat van een geëngageerd denkproces in een gemeenschap van studenten. Zij formuleerden een deel van het resultaat van deze reflectie in een open brief – een tekst waar zij zich allemaal in konden vinden –, die eind mei vorig jaar in Tertio werd gepubliceerd. Mijn lezing van vandaag is op deze open brief geïnspireerd. Ik ga hier dieper in op een aantal van deze reflecties, en wil daarbij meteen zeggen dat deze samen een verscheidenheid aan eerste aanzetten en richtingwijzers vormen; en dat meer geëngageerde reflectie dringend nodig is.

Reflectieproces?

Bij de start van onze reeks reflectiemomenten drukten verschillende studenten uit hoe zij zich als theologen onbekwaam voelden, of toch tenminste zeer bescheiden wilden opstellen, om professioneel te reflecteren met betrekking tot staatsrecht, politiek en economie – met uitzondering van de heilseconomie. Indien wij als theologen over de situatie van *mensen* zonder papieren reflecteren, of liever '*vanuit*' die situatie, wat hebben we de samenleving en in het bijzonder mensen zonder wettig verblijf dan te bieden?

Het antwoord vinden we als studenten theologie in de transformatieve kracht van geloof, geworteld in het soms zeer fragiele basisvertrouwen dat het leven ten gronde zinvol is. Het is dan onze specifieke verantwoordelijkheid dit geloof in mogelijkheid tot transformatie ook op plaatsen van onheil te kunnen blijven denken en verwoorden. Zoals de studenten het in hun open brief formuleerden:

Wij zijn weliswaar niet in staat, als theologen, een dergelijk omvormend geloof eigenmachtig op te wekken in onszelf of in onze medemensen, maar wat wij wel kunnen, is ervan getuigen, in de stille hoop dat het u ten goede mag provoceren. Verwacht u van ons dus inderdaad liever geen oplossing: wij praten niet over 'oplossingen', maar over 'perspectief'.

Bijbelverhalen als aanzet tot reflectie

Verschillende Bijbelteksten bleken een onmiddellijke aanzet tot reflectie.² Het Oude Testament spreekt op indringende wijze over het lot van een vluchtend volk op een aarde die, paradoxaal genoeg, aan niemand 'toebehoort', geen bezit is. Aan het begin *schiep God hemel en aarde*³: daarmee drukken we uit dat we ons fundamenteel niets of niemand kunnen of mogen toe-eigenen, ook de aarde niet – noch het relationele, noch het materiële in termen van eigendom denken. Van *aan het begin* zal zo een theologische reflectie scherp elke onderdrukking op basis van eigendom (ook het eigendom van geografische, economische grenzen), elke hedendaagse vorm van slavernij, dienen te veroordelen.

Zoals één van de veertig mensen zonder wettig verblijf het treffend verwoordde: "*Man can fly to the moon and to Mars, but this is Earth, and yet we are not welcome! When we were born, we were not illegal!*" Waar staan wij, als westerse, middenklasse, Vlaamse, 'met papieren zijnde' theologen op de as van de machtsverhoudingen? Hoe stellen de aanspraken van wie wij 'mensen zonder wettig verblijf' hebben gedoopt, onze eigen privileges, rijkdommen en machtsaanspraken in vraag en dagen deze uit? (Wie moet vertegenwoordigd worden, wie krijgt een stem?) Maar ook: hoe daagt deze kritische zelfreflectie ons uit tot solidaire actie, de verlamming en vrijblijvendheid voorbij?

Dat de Israëlieten een volk op de vlucht waren, vreemdelingen, allochtonen, illegalen, wordt in zovele verhalen van het Oude Testament herdacht en aangeklaagd. *U bent zelf vreemdeling geweest in Egypte*.⁴ De Israëlieten wisten als geen ander wat het betekent om 'vreemdeling' te zijn. Reeds Abraham kreeg in een nachtelijk visioen te horen: 'U moet goed weten dat uw nakomelingen als *vreemdelingen* zullen wonen in een land dat niet van hen is. Zij zullen hen als slaven dienen en men zal hen onderdrukken, vierhonderd jaar lang.'⁵

In de Bijbel wordt die aanklacht zowel bevestigd als in vraag gesteld. De Israëlieten zijn zowel slachtoffer als dader. Immers, ook het ideaal van het 'Belofde Land' werd niet zonder geweld veroverd (tot eigendom gemaakt). Bovendien zijn de Israëlieten ook 'vreemdelingen' in het land dat hen door God is toegezegd. De werkelijke eigenaar van het beloofde land is immers niet Israël, maar ook hier God, de Schepper Zelf.

Weten wij wat het is om vreemdeling te zijn? Nemen wij deze ervaring op bij onze theologische reflectie?

In het verhaal van de Kanaänitische vrouw toont Christus ons het probleem op een erg confronterende wijze. Allen herkennen we waarschijnlijk de dynamiek van onze eigen vooroordelen in Jezus' antwoord aan de Kanaänitische vrouw die de genezing kwam bepleiten van haar bezeten dochter: 'Het is niet goed het brood dat voor de kinderen bestemd is aan de

---

² Bij het schrijven van deze open brief werden we o.m. geïnspireerd door 'Laat ons (hier) tot leven komen!' Visiedocument van Kerkwerk Multicultureel Samenleven, Brussel, 2005.

³ Gen 1, 1.

⁴ Deut. 10, 19: *Ook u moet de vreemdeling uw liefde bewijzen, want u bent zelf vreemdeling geweest in Egypte.* Wij verwijzen hiermee uiteraard naar de heilsgeschiedenis van het volk Israël en de uittocht uit Egypte.

⁵ Gen. 15,13: *En de heer zei tegen Abram: 'U moet goed weten dat uw nakomelingen als vreemden zullen wonen in een land dat niet van hen is. Zij zullen hen als slaven dienen en men zal hen onderdrukken, vierhonderd jaar lang.'*

honden te geven.' Waarop de vrouw antwoordde: 'Juist, Heer, want wat de hondjes eten, zijn de kruimels die van de tafel van hun baas vallen.'⁶ Dit Bijbelverhaal, en de reactie van Jezus op het terechte weerwoord van deze vrouw, daagt ons onmiddellijk uit én biedt ons sterkte in het onderzoeken van onze eigen vooroordelen. Zoals Jezus in de repliek van de vrouw een groot geloof ontdekt – en dus meteen ook de uitdagende aanwezigheid van zijn Vader –, zo herkennen lezers en toehoorders ook Gods blik op hun eigen leven, en op dat van de ander. De uitdaging van dit verhaal is dan te trachten, ondanks onze reflex de ander te veroordelen a.d.h.v. onze vooroordelen, naar de persoon in zijn of haar heel eigen specificiteit met respect en integriteit te blijven kijken, zijn of haar verhaal te blijven lezen. Wij menen dat er in de discussie rond de problematiek van mensen zonder papieren verschillende elementen zijn die deze integriteit ondermijnen. Precies de aanwezigheid van en onze omgang met mensen zonder wettig verblijf zijn echter vindplaatsen voor het denken van heil: net zoals eens met de Kanaänitische vrouw roepen deze situaties ons op om niet stroef te blijven vasthouden aan onze denkbeelden en (voor)oordelen, maar ons in alle openheid te openen voor het verhaal van de ander.

Aandacht voor integriteit en waardigheid van mensen zonder papieren: voorbeelden

Tijdens de reflectiemomenten stonden we stil bij plaatsen waarin wij de integriteit en waardigheid van *mensen* zonder papieren in de discussie over 'de problematiek' ernstig geschonden zien; plaatsen waar wij vinden dat de discussie zoals zij nu gevoerd wordt vanuit christelijk-theologisch oogpunt ontoereikend is.

Ik geef twee voorbeelden.

1. Een eerste situatie waarin de integriteit en waardigheid van *mensen* zonder papieren wat ons betreft ernstig wordt ondermijnd, zijn hongerstakingen. Bij hongerstakingen wordt, uit wanhoop, de lichamelijke integriteit letterlijk in de strijd voor papieren geworpen. Het is een schreeuw om waardigheid! Dit is wat ons betreft altijd mensenwaardig. In de hongerstaking herkennen wij de gekruisigde Christus: naakt, kwetsbaar en lijdend. Dit beeld kan voor de hongerstakers zelf een beeld zijn van hoop,⁷ maar dient voor ons een oproep tot confrontatie te zijn met de consequenties van ons handelen, of net niét handelen, ons zwijgen en ons spreken.

2. Een tweede voorbeeld is illegale tewerkstelling, of niet erkende arbeid.

Mensen zonder papieren zijn uitgesloten van de legale arbeidsmarkt en komen zo terecht in het 'zwarte' circuit. Wij menen dat ook arbeid gegrond moet zijn in de waardigheid van een persoon.

- ✘ Enerzijds kan arbeid een erkenning van menselijke waardigheid betekenen, wanneer het mensen de kans geeft hun talenten te ontwikkelen. We begonnen onze reflectie met een omschrijving van het principe van schepping als een protest tegen het denken over aarde

---

⁶ Mt. 15,21-31

⁷ In het bevrijdingstheologische discours wordt het kruis wel eens aangehaald als plaats van hoop voor de 'uitgeslotenen' van onze samenleving'. Het is dan de hoop op de verrijzenis die de last en het lijden in de concrete situatie van deze mensen kan verlichten en aanzetten tot verandering naar rechtvaardigheid. (vb. Gustavo Gutierrez, Jon Sobrino, Leonardo Boff, e.a.)

en mens in termen van eigendom. Deze lijn kunnen we ook doortrekken naar de discussie rond arbeid. Immers, als mens geschapen naar beeld en gelijkenis van God, is elke arbeid ook deelname aan het werk van de Schepper. Dit gekoppeld aan het besef dat de aarde aan ieder en allen *gegeven* is – dat wij geroepen zijn om ‘scheppend’, in respect en verbondenheid, met deze schepping te mogen omgaan –, leidt ons tot de overtuiging dat ook ieder mens dus vrij moet kunnen zijn om deel te nemen aan dit werk.

Vanuit deze spiritualiteit zouden we mogen stellen dat het recht op arbeid een onvervreemdbaar recht zou moeten zijn, in de idee dat (de erkenning van) arbeid een mogelijkheid is om aan een samenleving, een gemeenschap te participeren doorheen de ontwikkeling van de eigen mogelijkheden.

- ✘ Ook in de parabel van de arbeiders van het 11de uur vinden we aanknopingspunten om te denken over de arbeidsmogelijkheden en –voorwaarden voor *mensen* zonder papieren – over de voorwaarden en vooroordelen die in deze discussie spelen, en die *mensen* zonder papieren in de praktijk vaak de ‘moderne slavernij’ in duwen.⁸ De nadruk van deze parabel is duidelijk: de God van Jezus is een god die niet differentieert naar menselijke logica, die zijn of haar liefde niet toebedeelt op basis van menselijke onderscheidingen (het aantal werkuren, papieren, mensengrenzen). De parabel eindigt met een open, indringende persoonlijke vraag, een zeer uitdagende vraag opnieuw, die voor de lezer moeilijk te ontwijken is. Waarom zou jij de voorwaarden en de grenzen van je liefde, je goedheid en je rechtvaardigheid niet verleggen? Wat is jouw verantwoordelijkheid hierin? Als studenten theologie herkennen wij de *mensen* zonder papieren als de arbeiders van het elfde uur van vandaag – en zij stellen ons opnieuw diezelfde vraag.

Mensen zonder papieren: ontmoetingen

Kortom, wat wij voor alles hebben geleerd, is een verwaarloosde vanzelfsprekendheid: de *mensen* zonder papieren zijn *mensen*. Doorheen onze theologische reflectie werd steeds meer evident hoe daarom de bureaucratische, juridische en sociale machtsuitoefening (vaak: de macht van het doen wachten) op de waardigheid van deze mensen dringend moet worden tegengesproken. Bovendien is het een reductie een mens tot zijn of haar probleem te willen herleiden.

1. Onze theologische verantwoordelijkheid tot protest, dienstbaarheid, aanwezigheid – maar ook onze verantwoordelijkheid tot het kunnen uitspreken van een visioen, van het benoemen van het onuitspreekbare op plaatsen waar door kwetsuur, pijn, onrecht, ... zo weinig ruimte voor een ander spreken lijkt te zijn (onze verantwoordelijkheid te leren tot voorspraak) – die verantwoordelijkheid komt dus ook meteen voort uit besef van lotsverbondenheid ten diepste, van medemenselijkheid. Immers, door de kracht van de confrontatie met wat Lévinas ‘het gelaat van de ander’ genoemd heeft, kunnen we aan het appel dat deze veertig concrete mensen op ons doen, niet langer voorbijgaan. De innerlijke weerstand en het zoeken naar verontschuldigen

---

⁸ Mt. 20, 1-16

blijft echter ook bij ons erg reëel. Het is belangrijk ook deze angst te erkennen, onze beschermingsreflex expliciet te maken.

2. In de ontmoeting met de ander ligt nog een tweede appel: het appel aan onze eigenheid. Onze theologische reflectie ontstond duidelijk vanuit zeer concrete ontmoetingen met veertig kwetsbare mensen, die op matrassen overnachtten in de bijgebouwen van de faculteit sociale wetenschappen. Deze veertig mensen waren afkomstig van Nepal, Bhutan of Congo; zij hadden erg verschillende culturele achtergronden. Dit verschil daagde ons besef van eigenheid uit: in de confrontatie met het verschil word ik onwillekeurig opgeroepen mijn eigen gekoesterde identiteit tegen een kritisch daglicht in vraag te stellen.

Ik moet mezelf openstellen om tot op zekere hoogte te kunnen 'bekeerd' worden door de ontmoeting met de andere persoon. In deze perspectief-verplaatsing ontstaat een interessante dynamiek; opeens kan het perspectief van de ander ook mijn eigen perspectief worden! Het schijnbare 'tegenover' van die verre 'ander' verschuift naar een naast. Deze beweging is wederkerig, en zo kunnen beide in de ontmoeting de Ander als een mogelijk Ik weten, maar ook zichzelf als Ander voor de Ander weten. In een dergelijke, krachtige ontmoeting is ruimte voor het volle besef van het ethisch appel.

Deze ontmoeting is geen evidente plaats. De andersheid van de ander is meestal anders dan wij het hadden gehoopt of verwacht; we stoten bovendien op onze eigen grenzen: onze gehechtheid aan het eigene, het gewone en gekende. Het is eenvoudiger, evidentier om zich in deze gesloten grenzen te nestelen – geestelijk en materieel gesloten grenzen. Maar precies op deze plaats wordt van christenen gevraagd dat zij van hun grensgebieden – *barriers* – ontmoetingsplaatsen – *frontiers*, van het Latijnse *frons*, 'gelaat' – maken. In de ontmoeting met de veertig *mensen* zonder papieren werd daadwerkelijk een **grens** opengebroke door wederzijdse gastvrijheid: de universiteit stelde haar deuren open voor de MZP, en de MZP stelden hun tijdelijke woonplaats open voor eenieder die zich geroepen voelde om met hen kennis te maken. De ontmoeting breekt wederzijds open, daagt uit. In hun open brief schreven de studenten daarover:

Grenzen open? Ja! Maar laten het dan eerst de grenzen van onze identiteit en liefde zijn...

Oproep en uitdaging

Deze reflectie is geen plaats van zelfbeschuldiging of biecht, noch een verwijt naar het publiek toe. Eerder wilden we met de werkgroep in de eerste plaats denken in termen van dringende verantwoordelijkheid. *Mensen* zonder papieren dagen ons uit, tonen dat onze theologische reflectie geen luxespel is, maar mogelijkheden dient te openen op waarachtige bevrijding. Ik besluit met de laatste woorden van de open brief:

Durven wij ons laten raken door de ander? Durft de ander zich nog laten raken door ons? Dat is onze vraag, aan ons, aan u, aan de mensen zonder papieren. ... Wij hopen ... dat 'onze' gedachten u hebben bemoedigd. Of geprovoceerd, bijvoorbeeld omdat het u dwaas of naïef lijkt. Misschien. Dan bent u bij deze uitgedaagd.